

Rozšíření v ČR: Od nížin do nižších horských poloh s kolísající frekvencí výskytu. Poměrně hojně v úvalových nížinách a pánvích s větším množstvím vodních ploch, nejvíce ve v. Polabí, na Blatensku, v jihočeských pánvích, v moravských úvalech, jinde roztroušeně, častěji v rybníčných oblastech (např. některé oblasti Českomoravské vrchoviny); vzácně až téměř chybí v sušších oblastech stř. a sz. Čech a j. a jv. Moravy (Jihomoravská pahorkatina, Pavlovské kopce, Bílé Karpaty), vzácnější je také v téměř celé oblasti karpatského mezofytika. Od planárního do

submontánního, vzácně i montánního stupně (max.: ca 650 m, více lokalit).

T: téměř ve všech fyt. o. roztr. až často, vzácněji v 4. Loun.-lab. střed., 19. B. Karp. step., 20. Jihomor. pah. [chybějí údaje z fyt. o. 17. Mikul. pah.]. – M: téměř ve všech fyt. o. [údaje chybějí z fyt. o. 44. Mileš. střed.]. – O: 87. Brdy (vz.), 88. Šum., 90. Jihl. vrchy (roztr.), 91. Žďár. vrchy (roztr.), 93. Krk. (pouze v nejnižších polohách Rýchorského hřebene), 95. Orl. hory (vz.).

Celkové rozšíření: Evropa s výjimkou nejjižnějších (stř. a j. Španělsko, j. Itálie, j. Řecko) a nejsevernějších oblastí, mírný a boreální pás Asie až po v. Sibiř, s. část Malé Asie, Kavkaz, Střední Asie; Severní Amerika. – Mapy: HULTÉN FA 1968:784; MEUSEL et al. 1978:371; HULTÉN NE 1986:790.

5. *Marrubium* L. – jablečník *)

Marrubium LINNAEUS Sp. Pl. 583, 1753.

Vytrvalé, chlupaté až plstnatě chlupaté byliny. Listy s vyniklou žilnatinou, pilovité nebo zubaté. Lichopřesleny navzájem oddálené, květy v paždí čárkovitých až kopinatých listenců. Kalich trubkovitý, 10žilný, s 5 nebo 10 cípy, chlupatý, v ústí kališní trubky s prstencem dlouhých brv; koruna dvoupyská, bělavá, záhy opadáva, málo vyniklá z kališní trubky, při ústí korunní trubky chlupatá, hor. pysk rovný, dvoualočný, dolní 3laločný; tyčinky 4, přední delší, zadní kratší, překryté hor. korunním pyskem; bliznová ramena krátká, stejně dlouhá; podsemeníkový žláznatý val 4laločný s nejdelšími postranními laloky a nejkratším zadním lalokem, okraj laloků celistvý, přední a zadní lalok zvlňný. Tvrdky obvejcovité, na vrcholu uťaté. – Asi 30 druhů, převážně ve Středozeří, méně ve stř. Evropě a mírném pásu Asie až po v. Sibiř a Čínu. – Entomogam.

- 1a Listy s čepelí vejčitou až šir. vejčitou, hrubě svraskalou, i na rubu zelenou, vroubkovaně zubatou; lichopřesleny 20–50květé; kalich 10cípý, cípy na vrcholu s lysou a nazpět zahnutou špičkou; hor. pysk koruny jen vně chlupatý, dol. pysk se stř. lalokem podstatně delším než laloky postranní, jen vně přisedle žláznatý; tvrdky lysé; rostliny nepravidelně větvené nebo nevětvené, v celém odění (zejména v květenství) převládají jednoduché chlupy **1. *M. vulgare***
- b Listy s čepelí užší, kopinatou až obkopinatou, jemně svraskalou, na rubu šedoplstnatou, při bázi celokrajnou; lichopřesleny 6–20květé; kalich 5cípý, i s ostře špičatými přímými cípy celý vně hustě chlupatý; koruna s oběma pysky oboustranně chlupatými, laloky dol. pysku stejně dlouhé, stř. lalok oboustranně chlupatý; tvrdky na vrcholu s dlouhými chlupy; rostliny pravidelně křížmostojně větvené, v celém odění (zejména v květenství) převládají hvězdovité chlupy . . . **2. *M. peregrinum***

1. *Marrubium vulgare* L. – jablečník obecný

Tab. 93/1

Marrubium vulgare LINNAEUS Sp. Pl. 583, 1753.

Exsikáty: Fl. Exs. Reipubl. Bohem. Slov., no 261. – PETRAK Fl. Bohem. Morav. Exs., no 971. – TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 1179. – Extra fines: DOMIN et KRAJINA Fl. Českoslov. Exs., no 60. – Fl. Exs. Distr. Bacov., no 560. – Fl. Hung. Exs., no 981. – Fl. Rom. Exs., no 3356. – SINTENIS Iter Thessal., no 562.

Vytrvalé, 30–70 cm vys., slabě aromatické byliny. Lodyhy na bázi někdy dřevnatějící, přímé, nevětvené nebo nepravidelně a krátce větvené, tupě hranaté, hustě bělavě vlnatě chlupaté, za plodu v dol. části olýsávající, jen s krátkými přitisklými chlupy. Listy řapíkaté, čepel vejčitá, šir. vejčitá až

téměř trojúhelníkovitá, 20–40 mm dl., 15–38 mm šir., na bázi šir. klínovitá nebo až uťatá, na vrcholu tupá až okrouhlá, po okraji vroubkovaná (vroubkovaně zubatá), výrazně podél sítnaté žilnatinou svraskalá, na rubu s vyniklou žilnatinou, svrchu roztr., naspodu hustě bělavě až šedavě chlupatá; řapík zploštělý, 5–10 mm dl., hustě krátce chlupatý, svrchu olýsalý a při bázi lesklý. Lichopřesleny bohaté, 20–50květé, v úžlabí listům podobných listenů, květy přisedlé, vyrůstající v paždí kopinatých, hustě chlupatých listenců. Kalich 10žilný, ca do 1/4 členěný, s trubkou vně hustě chlupatou a žláznatou, uvnitř lysou a lesklou, v ústí s prstencem dlouhých brv, 10cípý (tj. všechny žilky protaženy v cípy), cípy kopinaté, v dol. části

*) Zpracoval L. Hrouda

chlupaté a zejména žláznatě chlupaté, na vrcholu s nazpět zahnutou, lysou a lesklou špičkou; koruna bělavá, dvoupyská, korunní trubka lysá, jen uvnitř při ústí kratičce chlupatá, zděli kalicha, pysky koruny odstávající v tupém úhlu, hor. pysk delší než dolní, vzpřímený, podlouhlý, tupě dvou-laločný, celý hustě kratičce chlupatý, dol. pysk se 2 postranními, kratšími, jen ca do 1/2 pysku dosahujícími nadvinutými laloky a plochým stř. lalokem, zaokrouhleným až utatým, nepravidelně zvlňeným po okraji (tvořícím v dol. 1/2 pysku nejširší část koruny), na rubu na žilkách kratičce chlupatým a přisedle žláznatým, na líci lysým; tyčinky z trubky korunní nevyniklé, s nitkami velmi krátkými, u přední dvojice tyčinek jen ca o 1/3 delšími než u zadních tyčinek, nitky na bázi a korunní trubka mezi inzercí nitěk s věnečkem dosti dlouhých chlupů. Tvrdky 1,5–2,5 mm dl., 0,8–1,5 mm šir., hnědé až okrově hnědé, lysé, lesklé, uložené ve vytrvalém kalichu, který je téměř uzavřen prstencem z brv. VII–IX. Hkf.

2n = 34 (extra fines)

Variabilita: Variabilita populací na našem území je velmi malá; směrem do Středozeří stoupá intenzita odění, takže rostliny jsou téměř plstnaté. Jsou hodnoceny obvykle jako var. *lanatum* BENTHAM (syn.: *M. apulum* TEN.); nejbliže našemu území byly zjištěny v j. Maďarsku.

Ekologie a cenologie: Druh starých vesnických sídlišť v teplých oblastech: návsi, podél cest, rumiště, kamenitá pustá místa. Roste na lehkých, provzdušněných, živinami a obvykle i vápníkem bohatých, hlinitopísčitých či písčitých půdách. Diagnostický druh svazu *Onopordion acanthii*, řidčeji i v porostech svazu *Dauco-Melilotion*.

Rozšíření v ČR: Archeofyt, vyskytující se zejména v minulosti dosti hojně v teplých oblastech Čech (sz. Čechy, okolí Prahy, Polabí), stř. a zejména j. Moravy. Do středních poloh mezofytika pronikl více jen v Moravském podhůří Vysočiny; v Čechách jen ojediněle – vždy šlo o nestálý výskyt, pravděpodobně zplanění z kultury. Trvalejší výskyt omezen na planární a kolinní stupeň (max.: Dráčov u Pelhřimova, 610 m).

T: 1. Doup. pah., 2. Stř. Poohří, 3. Podkruš. pán., 4. Loun.-lab. střed., 5. Terez. kotl., 6. Džbán (Ročov), 7. Středočes. tab., 8. Čes. kras, 10. Praž. ploš., 11. Stř. Pol., 12. Dol. Pojiz., 13. Rožd. pah., 14. Cidl. pán., 15. Vých. Pol., 16. Znoj.-brn. pah., 17. Mikul. pah., 18. Jihomor. úv., 19. B. Karp. step. (vz., jen okolí Radějova), 20. Jihomor. pah., 21. Haná. – M: 28g. Sedmih. (Prostiboř), 31. Plz. pah. (Plzeň; Žákava),

32. Křivokl. (Žebrák; Týřovice), 36a. Blat. (Kocelovice; Chrašovice), 37b. Suš.-horaž. váp. (Rabí), 37f. Strak. váp. (Rovná; Domanice), 37l. Českokrum. Předšum. (Křenov; Dobrkovice; Domoradice), 37n. Kaplic. mezih. (Drahoslavice), 38. Bud. pán. (Putím), 41. Stř. Povlt. (Písek), 52. Ral.-bez. tab. (Bělá pod Bezdězem), 53a. Českolip. kotl. (Česká Lípa; Zákupy), 54. Ješ. hřb. (Kryštofovo údolí), 67. Českomor. vrch. (Dráčov u Pelhřimova; Jihlava; Moravské Budějovice; Náraveč), 68. Mor. podh. Vysoč. (více lokalit), 79. Zlín. vrchy (Lutonina).

Dosti hojně rozšíření druhu bylo v minulosti ovlivněno zřejmě i častým pěstováním; v současnosti ubývá vesnických „starosídelních“ stanovišť, a proto je druh i v teplých nížinách na ústupu. Za místo jeho trvalého výskytu v ČR je v současnosti možno označit asi jen j. Moravu. Obdobná situace je i v některých okolních zemích (j. Německo, Rakousko).

Celkové rozšíření: Středozeří, Blízký východ; v Evropě na sever po Anglii, stř. Švédsko a s. Ukrajinu. Původní pravděpodobně jen ve Středozeří, v ostatních částech Evropy se vyskytuje jako archeofyt nebo (v chladnějších polohách) jako zavlečený, nestále se vyskytující druh; hranici archeofytního výskytu lze jen těžko určit. Prokazatelně zavlečen v Severní a Jižní Americe, v Austrálii a na Novém Zélandu. – Mapy: HULTÉN FA 1968:785; MEUSEL et al. 1978:372; HULTÉN NE 1986:791.

Význam: Sušená nať jablečnicku, obsahující třísloviny a silice, byla užívána (a někde dosud je) k přípravě čajů či nálevů v lidovém léčitelství, v minulosti byla vykupována i jako farmaceutická droga. V současnosti se však užívá málo.

2. *Marrubium peregrinum* L. – jablečnick cizí

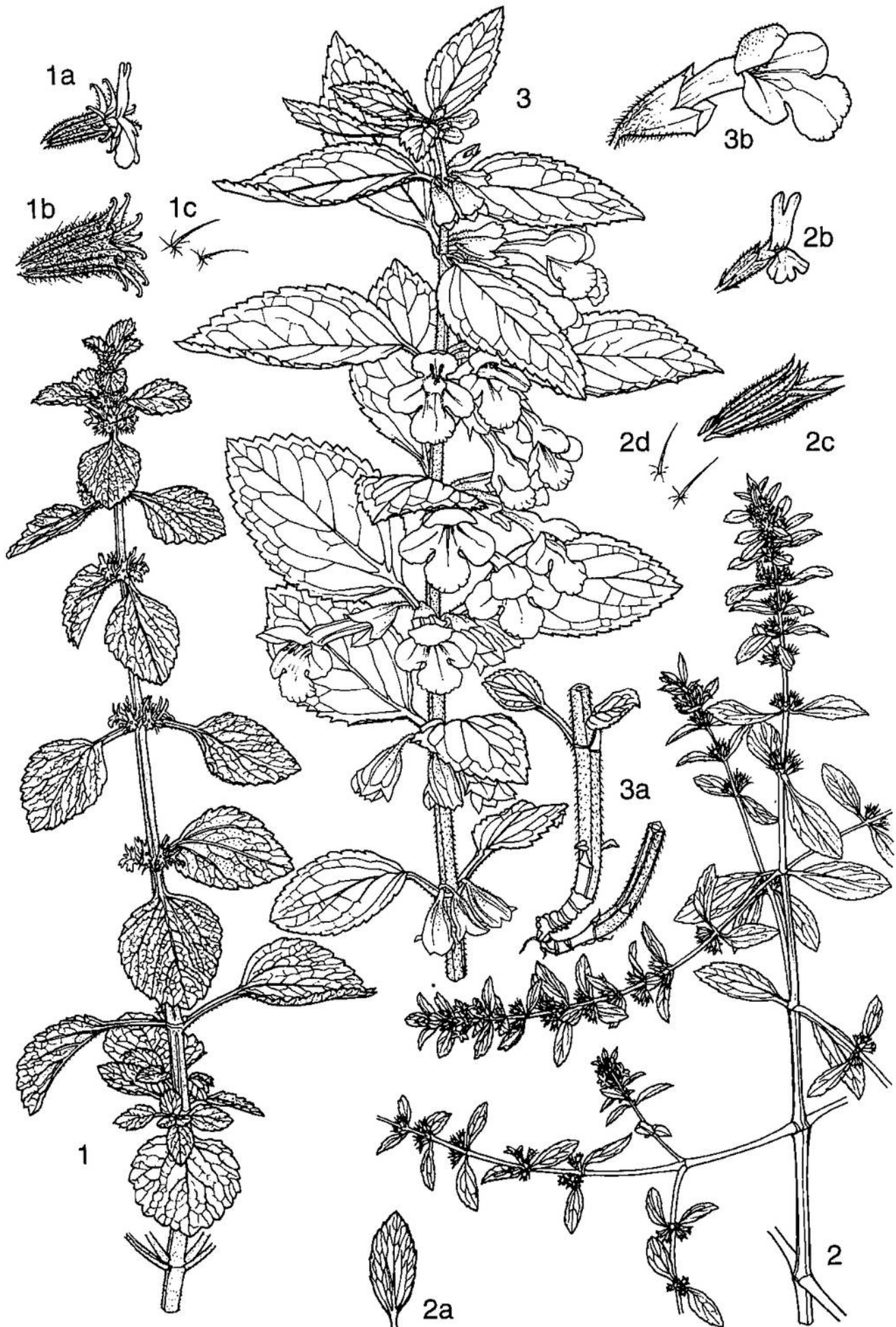
Tab. 93/2

Marrubium peregrinum LINNAEUS Sp. Pl. 582, 1753. – Syn.: *Marrubium creticum* MILL. Gard. Dict., ed. 8, 1768. – *M. pauciflorum* WALLR. Sched. Crit. 295, 1822.

Exsikáty: Extra fines: CALLIER Iter Taur. sec., no 180 (ut *M. praecox* JANKA). – DOMIN et KRAJINA Fl. Českoslov. Exs., no 61. – Fl. Exs. Austro-Hung., no 171. – Fl. Rom. Exs., no 3358. – Fl. Siles. Exs., no 1133.

Vytrvalé, 30–70 cm vys. byliny, nevonné, s dřevnatějším oddenkem. Lodyhy přímé, bohatě pravidelně hustě křížmostojně větvené, tupě 4hranné, hustě krátce bělavě až šedavě chlupaté s převahou hvězdovitých chlupů (na rozdíl od *M. vulgare* neolysávající). Listy řapíkaté, čepel dol. listů úzce vejčitá, stř. a hor. listů kopinatá, podlouhlá nebo obkopinatá, 20–50 mm dl., 5–15 mm šir., na bázi klínovitá, na vrcholu špičatá, po okraji vroubkovaně zubatá, ale při bázi (ca do 1/4–1/3) celokrajná, jemně svraskalá podle sítnaté žilnatiny (mnohem méně než *M. vulgare*), svrchu zelená, roztr. chlupatá, naspodu běloplstnatá až šedo-plstnatá; řapík 4–10 mm dl., zploštělý, chlupatý.

Tab. 93: 1 *Marrubium vulgare*, 1a – květ, 1b – kalich za plodu, 1c – odění kalicha. – 2 *M. peregrinum*, 2a – dolní list, 2b – květ, 2c – kalich, 2d – odění kalicha. – 3 *Melittis melissophyllum*, 3a – báze lodyhy, 3b – květ.

[TAB. 93] 577

Lichopřesleny 6–20květě v úžlabí listům podobných listenů, květy vyrůstající v paždí kopinatých až čárkovitých, hvězdovitě chlupatých listenců. Kalich 10žilný, ca do 1/4–1/3 členěný, s trubkou vně hustě hvězdovitě chlupatou (ale ne žláznatou), uvnitř lysou a lesklou, v ústí s prstencem dlouhých brv, 5cípý (jen každá druhá žilka protažena v cíp), cípy kopinaté, ostře špičaté, celé hustě hvězdovitě chlupaté; koruna bělavá, dvouypyská, korunní trubka zděli kalicha, při ústí vně chlupatá, jinak lysá, lesklá, oba korunní pysky vně hustě hvězdovitě chlupaté, hor. pysk delší než dolní, vzpřímený, dvoualočný až dvoudílný, zejména vně hustě chlupatý, dol. pysk 3laločný, postranní i stř. lalok stejně dlouhé, postranní laloky podlouhlé, střední kupředu mírně lopatkovitě rozšířený, jen s nepatrně zvlněným až celokrajným okrajem, oboustranně chlupatý; tyčinky z trubky korunní nevyčníkají, delší pár s nitkami ca o 1/2 delšími než kratší, nitky na bázi mírně rozšířené a stejně jako plocha korunní trubky mezi nimi s inzercí dlouhých chlupů. Tvrdky 1,5–2,0 mm dl., na vrcholu s dlouhými bělavými chlupy, jinak lysé, hnědé. VII–IX. Hkf–Chf.

2n = 34 (extra fines)

Ekologie a cenologie: Ruderální stanoviště v intravilánech starých vesnických sídlišť, řídkěji podél cest nebo v okrajích vinic mimo obce. Roste na suchých, provzdušněných půdách, bohatých živinami, dusíkem a obvykle i vápníkem, nezřídka mírně zasolených, hlinitopísčitých. Diagnostický druh svazu *Onopordion acanthii*, zřídka ve společenstvech svazu *Dauco-Melilotion*.

Rozšíření v ČR: Archeofyt; dříve dosti hojně, dnes zřídka na j. Moravě, zejména v úvalových nížinách Dyje a Moravy. Chybí však již v okolí

6. *Hesiodia* MOENCH – hojník *)

Hesiodia MOENCH Meth. Pl. 391, 1794. – Syn.: *Sideritis* sect. *Hesiodia* (MOENCH) BENTHAM Labiat. Gen. Sp. 6:582, 1834.

Jednoleté, chlupaté až vlnaté byliny. Listy přitiskle chlupaté, celokrajné nebo jen při vrcholu drobně zubaté. Květy v jen málo navzájem oddálených lichopřeslenech nahloučených do lichoklasu zabírajícího více než 1/2 délky lodyhy; listeny listům podobné, jen znenáhla se zmenšující. Kalich mírně dvouypyský, s hor. 3 cípy oddělenými menšími zářezy a tvořícími tak hor. pysk, dol. pysk hlubokým zářezem členěný ve 2 cípy; koruna kratší nebo zděli kalicha, dvouypyská; tyčinky 4, přední delší, obvykle bez prašníků, zadní kratší, nahoře se 2 prašnými váčky; bliznová ramena krátká, nestejně velká, dolní tupé a mnohem širší než horní; podsemeníkový žláznatý val 4laločný s nejdelším předním lalokem, zadní lalok nejkratší, okraje laloků celistvé. Tvrdky obvejcovité, hladké, jen někdy při vrcholu bradavčité. – Asi 7 druhů rozšířených převážně ve Středozeří. – Entomogam.

Poznámka: Rod byl donedávna zařazován jako sekce či podrod široce pojímaného, velmi heterogenního rodu *Sideritis* L. Teprve v poslední době je uznávána oprávněnost rodového postavení jednoletých hojníků, lišících se od vytrvalých typů kromě životní formy i řadou morfologických znaků (podobnost listů a listenů, dvouypyský kalich).

*) Zpracoval L. Hrouda

Brna a v s. části sprašové Jihomoravské pahorkatiny; izolovaně (dříve) v okolí Olomouce (Hněvotín). V Čechách výjimečně zavlečen. Pevně v planárním, řídkěji v kolinním stupni (max.: Podmolí u Znojma, 430 m). Δ

Čes. T: 2. Stř. Poohří (Malnice u Loun), 15. Vých. Pol. (Josefov) – v obou případech krátkodobě zavlečen. – Panon. T: 16. Znoj.-brn. pah., 17. Mikulov. pah., 18. Jihomor. úv., 20b. Hustop. pah., 21. Haná (Hněvotín, †). – M: 68. Mor. podh. Vysoč. (pouze z. od Znojma: Podmolí; Veskov; Citonice, dnes †?).

Celkové rozšíření: Jihovýchodní Evropa, Balkánský poloostrov, Ukrajina; z. a s. hranici rozšíření dosahuje v Dolních Rakousích a na j. Moravě. – Mapy: MEUSEL et al. 1978:372.

Poznámka: Areál druhu je menší než u předchozího *M. vulgare* a vykazuje ponticko-východomediteránní těžiště. U nás rostou oba druhy na stejných stanovištích, *M. peregrinum* se však chová výrazně teplomilněji. Větší rozšíření *M. vulgare* však může být ovlivněno jeho dřívějším užitím v léčitelství.

Kříženci

2 × 1. *Marrubium peregrinum* × *vulgare* = *Marrubium* × *paniculatum* DESR. in LAM. Encycl. 3:716, 1792.

Syn.: *Marrubium remotum* KIT. in SCHULTES Österr. Fl., ed. 2, 2:161, 1814. – *M. creticum* BAUMG. Enum. Stirp. Transsilv. 2:176, 1816, nom. illeg., non MILL. 1768. – *M. pannonicum* REICHENB. Fl. Germ. Exc. 325, 1831. – *M. peregrino-vulgare* REICHARDT Verh. Zool.-Bot. Ges. Wien 11:343, 1861.

Exsikáty: PETRAK Fl. Bohem. Morav. Exs., no 1076. – Extra fines: Fl. Exs. Reipubl. Bohemoslov., no 1261. – Fl. Hung. Exs., no 981. – Fl. Rom. Exs., no 74.

Intermediární kříženec, nalézáný často mezi rodiči na j. Moravě; nalezen i v Čechách na jediné společné lokalitě obou dočasně zavlečených rodičů v Malnicích u Loun.

T: 2. Stř. Poohří (Malnice u Loun), 16. Znoj.-brn. pah., 17. Mikul. pah., 18. Jihomor. úv.